

Nu er enige generaties overheen gegaan zijn en de banken tot volwassenheid zijn gekomen, wil men wel iets kwijt over de breuk der jaren twintig. Dat de NMB een oud-lid van de raad van bestuur aan het werk zette, heeft het grote voordeel gehad van diens bancaire deskundigheid, maar het nadeel van zijn gebrek aan historische scholing. De wil daar niet te zwaar over doen, want het boek van Stoffer heeft vele goede eigenschappen van stijl en visie, maar kan er toch niet aan voorbij dat adequate annotatie ontbreekt, essentiële literatuur niet geraadpleegd is (bijvoorbeeld het artikel van Van den Eerenbeemt over de Bossche Hanzebank in de Brugmans-bundel) en er geen verantwoording is van de bronnen der illustraties. Een en ander zou gemakkelijk te ondervangen zijn geweest indien men de tekst aan een professioneel historicus zou hebben laten zien. Dan zou stellig ook iets aan de ellenlange citaten zijn gedaan. Inhoudelijk rijzen er overigens geen problemen. Stoffer is open en objectief geweest in zijn beschrijving. Waar wij van mening verschillen, heeft dit te maken met onze onvermijdelijke subjectiviteit.

Met vele levendige details van zaken en personen verhaalt de auteur hoe uit het driestromenland van neutraal, protestant en katholiek middenstandsbankwezen tussen 1914 en 1927 de Nederlandsche Middenstandsbank is ontstaan. De rol van zowel de staat als de Nederlandsche Bank in het proces van sanering van het middenstandskrediet — er waren veel onkunde en gebrek aan organisatie — komt uitvoerig aan bod. In het bijzonder de figuur van de jonge bankier mr. J. W. Beyen, de latere minister, wordt met veel overtuiging getekend. Aan hem is in 1925 door Colijn als minister van financiën de reorganisatie van de middenstandsbanken toevertrouwd. Dankzij zijn doorzettingsvermogen is deze geslaagd en kon de Nederlandsche Middenstandsbank verrijzen. Maar Beyen wordt omringd door talrijke kleine figuren van idealistische, commerciële, fantastische, nuchtere of vaak eigenwijze allure, kleine koninkjes van plaatselijke banken die maling hadden aan de uniformerende centrale middenstandsbank. Dit gold evengoed in de neutrale, als de protestantse of de katholieke richting. Dat zoveel verzuiling in de economie te weinig levenskracht vertoonde, hield ten diepste verband met het gebrek aan basis van vermogenskracht. Gezamenlijk waren de drie richtingen in de Nederlandsche Middenstandsbank tot meer in staat, al zou het zonder de grote staatsgarantie van f9 miljoen misschien nog niet zijn gelukt. Maar hierover zal een vervolg ons moeten inlichten.

In dit boek ontbreekt een breder kader van bancaire ontwikkeling. Dat is begrijpelijk vanwege de ruimte die het gevergd zou hebben, doch het heeft wel tot gevolg dat bepaalde aspecten te eenzijdig belicht zijn. Een vergelijking met de boerenleenbanken zou leerzaam zijn geweest. Waar zo vele banken hulp nodig hadden, zou de steun der Nederlandsche Bank dan zeker positiever zijn gewaardeerd.

Joh. de Vries

Jan Breman, *Koelies, planters en koloniale politiek. Het arbeidsregime op de grootlandbouw ondernemingen aan Sumatra's Oostkust in het begin van de twintigste eeuw* (Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde CXXIII; Dordrecht: Foris Publications, 1987, vi + 417 blz., f35,-, ISBN 90 6765 215 6).

'Een treurige geschiedenis van lijden en onrecht', zo tekende minister van koloniën Idenburg in 1904 op het Rhemrev-rapport aan. De officier van justitie te Batavia Rhemrev

had naar aanleiding van kritische perspublicaties, in het bijzonder de door de Medanse advocaat J. van den Brand in 1902 gepubliceerde brochure *De miljoenen uit Deli*, een onderzoek ingesteld naar beweerdelijk gepleegde mishandelingen op ondernemingsarbeiders op Sumatra's Oostkust. De vermoedens over ernstige misstanden werden in het onderzoek van Rhemrev niet alleen bevestigd maar zelfs overtroffen door een zo mogelijk nog gruwelijker werkelijkheid. De dividenden van de Deli-Maatschappij en andere tabaksondernemingen bleken te zijn verkregen door een ongehoord machtsmisbruik van Westerse planters, daarbij ternauwernood gecorrigeerd zo niet openlijk of tenminste oogluikend gesteund door een onderbezet Nederlands gezagsapparaat, ten koste van ongeveer honderdduizend Javaanse en Chinese contractkoelies. Vooral de in 1880 voor dit gebied onder druk van de planters (de latere minister van koloniën J. Th. Cremer was hun woordvoerder) vastgestelde koelie-ordonnantie, die via een poenale sanctie het verbreken van de arbeidsovereenkomst met straf bedreigde, bleek de Westerse ondernemers op wel zeer eenzijdige wijze te bevoordelen. De regeling verzekerde hun niet alleen de beschikking over voldoende goedkoop en gemakkelijk vervangbaar werkvolk, maar ook de handhaving van de prijs van de arbeid op het laagst mogelijke peil. Tenslotte blokkeerde de koelie-ordonnantie effectief elke ontwikkeling in de richting van vrije arbeid en voor de planters schadelijke concurrentie door bevolkingscultures. Eigenrichting door de planters, gevoegd bij een virulent racisme — zo typerend voor de 'blanke' Delise samenleving — bevorderde mede een klimaat van excessief gewelddadig optreden. Aan het Deli-dekblad kleefde bloed. De ijzeren tucht waaronder de formeel vrijwillig geëngageerde koelies leefden, verschilde nauwelijks van die waaronder de dwangarbeiders in de Indische strafinrichtingen gebukt gingen, tot 'strafpaal' en rottingslag toe.

Zijn erkenning van de treurige waarheid, alsmede het feit dat Van den Brand een calvinistisch geestverwant was, weerhielden Idenburg er overigens niet van de gehele affaire met gezwinde spoed in de doofpot te stoppen. Het Rhemrev-rapport bleef geheim; zelfs de precieze bewoordingen van de conclusies bleven de Tweede Kamer onthouden. Deze legde zich hierbij neer. Ook de SDAP-fractie zag uiteindelijk van een motie af. Nu had de sociaaldemocraat Van Kol, zoals wij thans weten, ook zelf boter op het Indische ondernemershoofd. De poenale sanctie bleef gehandhaafd (ze zou pas overbodig worden toen de crisis van 1929 een groot deel van de plantage-arbeiders overbodig maakte). Van de gehele Deliperkara restten uiteindelijk alleen de vestiging van een Raad van Justitie in Medan, een arbeidsinspectie die zeker in het begin onder de meegaande Hoetink de planters naar de ogen zag en de gekneusde reputatie van 'koelie-Cremer', de liberale oud-minister die in de jaren zeventig zijn fortuin in Deli had gemaakt en zo lang had volgehouden van geen misstanden te weten.

Deze even beschamende als belangwekkende geschiedenis is door Breman op knappe wijze gereconstrueerd. Hij heeft zich daarbij niet beperkt tot een geschiedverhaal in engere zin maar tevens de gehele plantagewereld van Deli tussen 1870 en 1900 in haar sociale context beschreven. Zo is zijn boek een indringende en boeiend geschreven studie geworden van een plantage-economie gebaseerd op gedwongen arbeid en de vele daaraan inherente misstanden. Daarbij heeft het ook de functie van een bronnenpublicatie doordat èn het Rhemrev-rapport èn Van den Brands befaamde brochure er volledig in zijn afgedrukt.

Een uitgesproken kenner van de koloniale geschiedenis is Breman intussen niet; hij verontschuldigt zich er bijna voor wanneer hij zich noodgedwongen aan het genre van 'koloniale geschiedschrijving' moet bezondigen (16). Zijn boek draagt daarvan de sporen. Zo is het onjuist dat bij het Sumatra-traktaat van 1871 Nederland elke aanspraak op Malakka

prijs gaf; dat was al bij een eerder Sumatra-traktaat van 1824 het geval (16); het Soerabajasch politiereglement (24) dateerde van 1829 en niet van 1819; Breman verwacht hier twee regelingen, zoals ook uit de *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië* (sub voce koelie-ordonnantie) kan worden afgeleid; de bepaling uit het Algemeen politiereglement van 1872 die sedertdien de poenale sanctie regelde werd in 1879 en niet in 1877 geschrapt; Fransen van de Putte was in 1862 geen minister van koloniën (30) en D. Fock in 1904 geen lid van een regeringspartij (185). De dissertatie van K. D. Bosch over de Nederlandse beleggingen in de Verenigde Staten (1948) waarin veel te vinden is over de Nederlandse beleggingen in Indië en die van F. van Dongen over de Nederlands-Chinese betrekkingen van 1863 tot 1901 (1966) ontbreken ten onrechte in de literatuurlijst. Verder is de kwalificatie van Rhemrev als 'juridisch formalist' (187) aanvechtbaar, evenals de rekensom met vele onbekenden waaruit zou moeten blijken dat aan Sumatra's Oostkust voor het einde der negentiende eeuw een op elke drie à vier koelies dood ging voordat hij zijn contract had uitgediend (45). De vergadering te Medan die de steen aan het rollen bracht (3) vond tenslotte niet op 22 maart maar op 29 maart 1902 plaats, zoals de brochure van Van den Brand ook vermeldt.

Op zichzelf zijn dat natuurlijk kleinigheden. Ik heb er meer moeite mee, dat Breman het doet voorkomen alsof het Rhemrev-rapport pas na een door hem geëntameerde 'speurtocht' in het Algemeen Rijksarchief werd teruggevonden: het was 'zo goed opgeborgen dat geheimhouding er van verzekerd bleef ook toen het koelieschandaal allang uit het publieke zicht was verdwenen' (8). Hier wordt een 'primeur' gesuggereerd die er in werkelijkheid niet was. Meer dan één student heeft in de afgelopen jaren aan het voor iedere onderzoeker toegankelijke en gemakkelijk terug te vinden rapport een werkstuk of doctoraalscriptie gewijd. Deze dwaling — Breman heeft haar intussen recht gezet in een naschrift op zijn boek dat in de *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde*, CXLIV (1988) 19-43, verschenen is — heeft overigens aan de kwaliteit van zijn studie geen afbreuk gedaan, slechts de publieke belangstelling bevordert voor een boek dat deze publiciteit zeker verdient.

C. Fasseur

A. H. Flierman, *'Het centrale punt in de reederswereld'. De Koninklijke Nederlandse Redersvereniging 1905-1980. Vijfenzeventig jaar ondernemingsorganisatie in de zeevaart* (Dissertatie Leiden 1984, Weesp: De Boer Maritiem, 1984, 219 blz., f49,50, ISBN 90 228 4551 6).

De Nederlandsche Reedersvereniging is in 1905 opgericht, ontving in 1955 het predikaat 'Koninklijke' en moderniseerde in 1970 haar naam, zoals boven vermeld in de titel van het boek, waarop de auteur in Leiden promoveerde. Het vertoont alle goede eigenschappen van een proefschrift, plaatst de geschiedenis van de onderhavige ondernemersorganisatie in een breder kader van de economie van het scheepvaartbedrijf en de ondernemersorganisatie in het algemeen en geeft de ontwikkeling van de Redersvereniging in een achttal hoofdstukken van niet al te grote omvang bevattelijk weer. Het is mooi en zelfs met talrijke illustraties uitgegeven, terwijl registers de toegankelijkheid vergemakkelijken. De uitvoerige lijst van bronnen en geraadpleegde literatuur geeft een indruk van de spanwijdte van het onderzoek; uit de inleiding blijkt dat tevens geput is uit gesprekken met een aantal prominenten uit de reederswereld.